

PETER CABAN, Bańska Bystrzyca
ANDREA REDL, Tessaloniki

HISTORYCZNE I LITURGICZNE KORZENIE ŚWIĄT BOŻEGO NARODZENIA NA ZACHODZIE I NA WSCHODZIE

W myśleniu wczesnego chrześcijaństwa cały rok był w swojej istocie określony świętowaniem centralnej tajemnicy chrześcijańskiego życia — Zmartwychwstania Chrystusa. Uobecnienie tej prawdy świętują chrześcijanie w każdą niedzielę. Aż do IV w. nie było właściwie innych świąt; jedynie zaznaczano wspomnienie pierwszych męczenników, zwłaszcza w II poł. II w. Na początku IV w. praktyka liturgiczna obchodu dni świątecznych uległa częściowo zmianie. Zapoczątkowało ją pogłębienie teologicznych aspektów życia Chrystusa i te ważne wydarzenia włączono historyczno-teologicznie do sprawowania liturgii. Zaczęto świętować Wielki Piątek, Niedzielę Palmową, Wniebowstąpienie Pańskie, Zwiastowanie Pańskie i inne jako pojedyncze, autonomiczne dni świąteczne¹

1. Pierwsza informacja o Bożym Narodzeniu 25 grudnia

Pierwsza konkretna wzmianka o święcie Narodzenia Pańskiego 25 grudnia znajduje się w okolicach Rzymu z 354 r. w uwagach kalendarza *Depositio episcoporum* i *Depositio martyrum*. Dzień 25 grudnia zostaje tam określony zgodnie z kalendarzem rzymskim jako *festum solis „natalis invicti”*. W *Depositio martyrum* znajduje się wzmianka *VIII kal. jan. natus est Christus in Bethlehem Judaeae*. Ponadto znajduje się tam informacja o obchodzeniu święta Bożego Narodzenia w Rzymie w latach 335–337². Miejscem święta była w szczególności bazylika Konstantyna. Autorem tej wzmianki jest rzymski historyk Furius Dionysus Filocalus.

2. Hipotezy

Prawdziwy dzień i godzina narodzin Chrystusa pozostają nieznane. (Niepodważalnym historycznym faktem jest jednak, że nie wydarzyły się one 25 grudnia o pół-

¹ Por. A. ADAM, *Das Kirchenjahr*, Freiburg–Basel–Wien 1990, s. 30–31.

² Por. HANSJÖRG AUF DER MAUR, *Feiern im Rhythmus der Zeit I.*, Regensburg 1983, s. 166.

nocy). Istnieją przynajmniej dwie hipotezy, dlaczego obchodzimy święto Bożego Narodzenia właśnie 25 grudnia:

2.1. „Hipoteza obliczeń”

Ponieważ 25 marca powszechnie obchodzony był dzień Zwiastowania Pańskiego, kiedy to Archanioł Gabriel zwiastował macierzyństwo Maryi, dzień 25 grudnia przypada dokładnie dziewięć miesięcy później (czas rozwoju dziecka w łonie matki) i według takiego datowania jest symbolicznym dniem narodzin Pana. Taki sposób datowania był jednak stopniowo coraz bardziej kwestionowany i doszło w nim do pewnych rozbieżności: Ignacy z Antiochii umieścił datę narodzin Chrystusa w okresie wiosennym. Klemens z Aleksandrii był zdania, że dniem tym jest 20 maja. Zostało to zaakceptowane niekiedy nawet w Palestynie, ponieważ w tym regionie maj jest powszechnie uważany za miesiąc narodzin³. W anonimowym piśmie *De Pascha computus* wymieniony jest 28 marca jako dzień narodzin Chrystusa — Słońca Sprawiedliwości, a zarazem uważany jest za dzień śmierci Chrystusa. W Kościele łacińskim Zachodu powstał jednak zwyczaj, aby świętować Boże Narodzenia właśnie 25 grudnia. Zwolennikami tej tezy są zwłaszcza: L. Duchesne, H. Engberding, L. Fendt, Ampere, Strobel, T.H. Talley i in. Trudności przedstawionej hipotezy tkwią jednak przede wszystkim w bardzo niewielu dostępnych źródłach dotyczących obliczania dni kalendarzowych, braku jedności i utrudnionej możliwości interpretacji historycznej.

2.2. Hipoteza historii religii

Hipoteza historii religii (zwana też hipotezą apologetyczno-historyczną) jest o wiele bardziej prawdopodobna. Jej zwolennikami są przede wszystkim tacy autorzy jak: F.J. Dolger, B. Botte, J.A. Jungmann, O. Cullmann, H. Frank i in. Mówią oni o chrystianizacji i nowej, chrześcijańskiej interpretacji rzymskiego święta narodzin słońca, które w Imperium Rzymskim przypadało 25 grudnia. Zarządzenie wydał cesarz Aurelian (270–275) w 275 r. ku czci boga słońca z Emes. To pogańskie święto *Natalis Solis invicti* obchodzone było również przez wspólnoty chrześcijańskie i na nowo zinterpretowane w duchu chrześcijańskim. Słońce przedstawiało Chrystusa, co znajdujemy również umieszczone na wczesnochrześcijańskich nagrobkach. Chrześcijanie w Rzymie zaczęli obchodzić to święto państwowe jako własny dzień świąteczny narodzin Chrystusa — słońca, zgodnie z biblijnymi cytatami. Np. Chrystus jako Słońce sprawiedliwości – *Sol iustitiae* (Mal 3,20); Chrystus – Światło świata – *Lux mundi* (J 8,12) i in.⁴

³ OrCr 31 (1934), s. 121.

⁴ Por. ADAM, *dz. cyt.*, s. 102–105.

3. Dalsze upowszechnienie święta Bożego Narodzenia

Z Rzymu święto narodzin Jezusa Chrystusa rozszerzyło się najpierw na Afrykę (Optatus z Milewy, ok. 360 r.) i na południową Italię (Philiastrus z Brezii, koniec IV w.). Upowszechnił się hymn o Narodzeniu autorstwa Ambrożego — *Intende qui regis Israel*. Synod w Saragossie nakazał obchód święta Bożego Narodzenia w Hiszpanii. Pisemną wzmiankę o świętowaniu chrześcijańskiego Bożego Narodzenia znajdujemy tam ok. 461 r. w liście święt Grzegorza z Tours w części *Historia Francorum*.

Rzymski zwyczaj obchodzenia Bożego Narodzenia został zaakceptowany na Wschodzie do końca IV w. Bazylili, Grzegorz z Nazjanzu i Grzegorz z Nyssy w Kapadocji mówili w swoich kazaniach o Objawieniu Pańskim, a potem również o Narodzeniu Pana, ponieważ święto Objawienia Pańskiego jest starsze⁵. Poświadczony jest, że święto to obchodził Jan Chryzostom w 386 r.

Pierwsza wzmianka o Bożym Narodzeniu w Egipcie pochodzi z 432 r. W Jerozolimie i Palestynie obchodzono święto Narodzenia Pańskiego później. Znana pątniczka Silvia Egeria, a także armeński lekcjonarz z 415 r. datują liturgiczne święto Wcielenia Chrystusa na 6 stycznia. Wspomniany lekcjonarz zawiera pod datą 25 grudnia wspomnienie liturgiczne św. Jakuba i Dawida z uwagą: „W tych dniach w innych Kościołach świętuje się Narodzenie Chrystusa”⁶. W Kościele armeńskim i niektórych Kościołach wschodnich Narodzenie Chrystusa po dziś dzień obchodzone jest 6 stycznia.

4. Apologetyczny charakter Bożego Narodzenia

Ogólnie można stwierdzić: świętowanie Bożego Narodzenia miało także charakter antyheretycki, a konkretniej: skierowane przeciwko arianizmowi. Ponieważ Ariusz zanegował Bóstwo Chrystusa i Jego Wcielenie, świętowanie Bożego Narodzenia posiadało zwłaszcza w starożytności chrześcijańskiej charakter wyjaśniający. Właśnie przez te dni świąteczne — przez Narodzenie Chrystusa — wyjaśniano fakt Wcielenia Chrystusa, przy czym jego treścią było ukazanie Chrystusa jako Boga i człowieka.

Z V w. zachowało się dziesięć kazań bożonarodzeniowych papieża Leona I (440–461), których celem było przypomnienie słuchaczom ważnych prawd teologiczno-dogmatycznych, które dotyczyły osoby Jezusa Chrystusa. Święto Bożego Narodzenia zostaje w nich przedstawione jako święto nowego światła, nowego słońca — a mianowicie Chrystusa. Papież opisuje tu Wcielenie, dziewicze Narodzenie, dwie natury

⁵ BAZYLI, *In Christi generationem*, nr 31.

⁶ Por. HANSJÖRG AUF DER MAUR, *dz. cyt.*, s. 168.

Chrystusa: Boże Narodzenie staje się *sacramentum natalis Christi* lub *Nativitas dominicae sacramentum* (*Serm.* 26).

5. Źródła tekstów liturgicznych

Najstarsze teksty liturgiczne formularzy mszału o Bożym Narodzeniu pochodzą z przełomu V i VI w. i są umieszczone na końcu zbiorów liturgii formularzy mszalnych. Ich fragmenty zachowały się z odpisów pochodzących z XIII w. Niektóre zostały stąd przejęte do późniejszych sakramentarzy. Według znanego od dawna rzymskiego zwyczaju, podchwyconego w VI w. przez *Capitulare lectionum* z Würzburga, papież celebrował w dniu Narodzin Chrystusa trzy Msze św.: pierwszą w nocy (*missa in nocte*) w Bazylice *Santa Maria Maggiore*⁷, drugą o świcie (*missa in aurora*) w kościele św. Anastazji i trzecią w ciągu dnia (*missa in die*) w Bazylice św. Piotra, a zatem w trzech różnych miejscach w Rzymie. Formularze tych trzech Mszy św. zostały wprowadzone do sakramentarzy i stamtąd stosunkowo szybko przejęte do mszału. Zwyczaj ten dotarł także do innych obszarów Europy. W 1156 r. wspomina opat Petrus Venerabilis w Cluny, że każdy kapłan w opactwie na Boże Narodzenie celebrował trzy Msze św. (*Statuta* 72f). Praktyka ta bardzo szybko się upowszechniła i przeniesiona została także do Mszału Rzymskiego z 1570 r. Obowiązuje ona po dziś dzień w Kościele.

6. Wigilia i *Officium nocturnum*

Mszę św. Wigilii Narodzenia Pańskiego zna już *Sacramentarium Gelasianum*. Również piąty formularz Mszy bożonarodzeniowej w sakramentarzu *Leonianum* z Werony jest prawdopodobnie przeznaczony dla święta wigilii. *Capitulus Evangeliorum* (CLLA 1101) wspomina z pewnością Mszę wigilijną (nr 750) na zakończenie czasu Adwentu.

Interesujące było również tzw. „podwójne oficjum nocne Narodzenia” w rzymskim święcie wigilii. Przypadające na 25 grudnia oficjum składało się z wigilii i śpiewanych w Bazylice *Santa Maria Maggiore* w obecności papieża *laudes matutinae*⁸; drugie oficjum miało miejsce później w kościele św. Piotra. Pierwsze oficjum przyjęło się we Francji i weszło do *Brewiarza Rzymskiego* z 1568 r., natomiast drugie oficjum wprowadzone zostało w innych państwach galijskich jako oficjum bożonarodzeniowe.

⁷ Już od V w. według tego wzorca sprawowano Mszę św. o północy.

⁸ Por. HANSJÖRG AUF DER MAUR, *dz. cyt.*, s. 169–172.

Stulecia IX i X charakteryzują się powstawaniem wielkiej liczby sekwencji bożonarodzeniowych dla wszystkich trzech Mszy Bożego Narodzenia i jego oktawy z kolejnymi dniami świątecznymi, np. *Natus Ante saecula*, *Grates munc omnes* i in. Były one używane aż do reformy trydenckiej. W dni świąt Bożego Narodzenia wykonywano również przedstawienia religijne, które dotyczyły tego okresu liturgicznego, np. *Officium pastorum*, *Officium infantium*, *Interfectio puerorum*, *Ludus de Rege Aegypti*.

7. Szopki bożonarodzeniowe i zwyczaje

Dla ukazania całości atmosfery bożonarodzeniowej należy również budowa szopek bożonarodzeniowych ze stajenką i postaciami Świętej Rodziny, trzech Mędrców, pasterzy i aniołów. Owe szopki bożonarodzeniowe nie spełniały żadnej funkcji liturgicznej, ale przyczyniały się do pogłębienia doznań wydarzenia Bożego Narodzenia. Pierwszą drewnianą szopkę zbudowano prawdopodobnie już ok. VII w. w Bazylice *Santa Maria Maggiore* w Rzymie. Znany jest również fakt budowania szopki przez św. Franciszka z Asyżu w 1223 r. w lesie Greccio⁹ Celem było pogłębienie medytacji chrześcijańskiej o tajemnicy Wcielenia Chrystusa, umocnienie pobożności ludowej i unaocznienie Ewangelii. Można zauważyć duży rozwój budowania szopek w XVI w., zwłaszcza pod wpływem zakonu jezuitów. W Pradze zbudowaną taką szopkę w 1562 r., w Altötting w 1601 r., w Monachium w 1607 r. W Augsburgu i Florencji w okresie pomiędzy XVI i XVII w. kładziono nawet figurkę Dzieciątka Jezus na ołtarzu. W rodzinach zwyczaj ten pojawił się na początku XVII w.¹⁰ Do dziś jest on bardzo żywy¹¹

8. Boże Narodzenie dziś

Okres Bożego Narodzenia obchodzimy również obecnie od pierwszych nieszpórów 25 grudnia do pierwszej niedzieli po Objawieniu Pańskim. Niedziela ta w Kościele łacińskim Zachodu nazywana jest „Niedzielą Chrztu Pańskiego” W liturgiach rzymskiej i ambrozjańskiej Boże Narodzenie określane jest jako święto *Natalis Domini Nostri Jesu Christi* (starsze *Gelasianum*, *Sacramentarium Gregorianum*, *Hadrianum*, *Leonianum*), w liturgiach gallikańskiej i mozarabskiej jako *Dies nativitatis Domini Nostri Jesu Christi* (antyfonarz katedralny z Leon, *Missale Gothicum*). W try-

⁹ ADAM, dz. cyt., s. 276.

¹⁰ E. BIEGER, *Das Kirchenjahr zum Nachschlagen*, München 1985, s. 74.

¹¹ Największa obecnie szopka bożonarodzeniowa z drewna znajduje się w Rajecká Lesná – Friewald na Słowacji.

denckim, ale zarazem rzymskim mszale określony jest dzień Wcielenia Chrystusa jako *Nativitatis Domini* – Narodziny Pana.

Ten krótki zarys historyczny rozwoju świąt Bożego Narodzenia powinien nas umocnić w radości z Bożego Narodzenia. Pragnie ono przybliżyć nam to wielkie, spoczywające w naszym wnętrzu misterium. Punktem ciężkości świętowania Bożego Narodzenia nie jest bowiem bezduszne zatrzymanie się w oczarowującej idylli, ale świętowanie bożonarodzeniowej liturgii we wspólnocie. W centrum znajduje się Wcielenie Chrystusa i płynąca z niego radość, która należy do całego świata, ponieważ do nas wszystkich przyszła Miłość.

Tł. ks. Joachim Kobienia